

Nieuwe kansen voor de BOER

Om te voorkomen dat boeren en natuur elkaar nog langer verstikken, zal het land opnieuw worden verkaveld. 'Voor iedere boer is plek, alleen niet altijd op de plek waar hij nu zit.'

Melkveehouder en adviseur
Eric Kleissen hield op een
'plank-gas-boer' te zijn

Gertjan van Schoonhoven

Het heeft iets van een bekering, zoals hij er over praat. Vroeger was hij zo, nu is hij zo. Vroeger, zegt Eric Kleissen (55) op het terras van zijn boerderij in het sappig groene Twentse land, was ook hij wat ze noemen een 'plank-gas-boer'. Melken, melken, melken. Produceren en nog eens produceren, geheel volgens het naoorlogse adagium: Nooit meer honger. 'Mijn grootvader deed het zo, mijn vader ook en zelfs mijn zoon heeft het nog zo gedaan.'

En nu? Met 170 koeien zijn vader en zoon Kleissen nog steeds grote melkveehouders. Maar er is wel iets fundamenteel veranderd in de bedrijfsvoering van hun maatschap. Zo'n 20 hectare van hun land in Rossum en elders is nu bestemd voor agrarisch natuurbeheer: geen efficiënt 'grasfalt' meer, maar kruidenrijk grasland dat beter is voor de biodiversiteit én de koe en de bodem weerbaarder maakt tegen de extremen van het veranderende klimaat: langdurige droogte of juist regenval.

Het betekent minder koeien, maar ook minder werk. Minder maaien, niet of nauwelijks nog bemesten. Daar staan vergoedingen tegenover, maar zeker zo belangrijk: minder productiestress. 'Toen ik vanochtend buiten kwam, zag ik reeën en fazanten. Ik zie ook steeds meer vlinders! Vroeger had ik daar echt geen oog voor.'

Van de grazige weides van Twente naar het vertrapte gras van het Haagse Malieveld is een flinke sprong. Maar niet zo groot

als het lijkt. Ze belichamen de twee uitersten in misschien wel het meest beladen onderwerp van deze tijd: de toekomst van de Nederlandse boer.

Aan de ene kant staan de boeren die, zoals Eric Kleissen, verandering omarmen en uitdragen naar andere boeren (zie 'Minder zorgen en werk, meer geld' op pagina 14). Aan de andere kant de boeren die met man en macht en niet te vergeeten hun trekkers in het geweer komen tegen wat zij zien als de ondergang van hun bedrijf.

De laatsten – de boze boeren – zijn al bijna twee jaar dominant in de beeldvorming, sinds op 29 mei 2019 de 'stikstofcrisis' losbarstte. Ze trekken geregeld naar het Malieveld en hebben sinds maart zelfs een eigen partij in de Tweede Kamer: BoerBurgerBeweging van Caroline van der Plas. 'Triple B' is nu al goed voor vijf virtuele zetels. Dat zegt iets over de boosheid en de zorgen. Een enquête van agrarisch weekblad *Nieuwe Oogst* laat zien dat de verhouding boeren die wel en niet demonstreren, fiftyfifty is.

Van der Plas, en ook de andere rebellenpartijen op rechts – PVV, Forum, JA21 en Groep Van Haga/BV NL – hebben van de benarde positie van veel boeren een soort cultuurstrijd gemaakt. Een strijd niet alleen gaat om de ruimte en de grond, maar om iets groters, diepers. Wie aan de boer komt, komt aan de Nederlandse identiteit. De boer als de nieuwe Zwarte Piet.

Op de laatste boerendemonstratie, woensdag 7 juli op het Malieveld, was goed te zien dat deze cultuurstrijd als een schrikdraadhek door het politieke landschap loopt. Vier gevestigde partijen – VVD, D66, CDA en SGP – hadden de moeite genomen om een Kamerlid te sturen. Ondanks flinke onder-

Herinrichting

De kaart van Martha Bakker

- Intensieve, grondgebonden landbouw
- Extensieve, grondgebonden landbouw
- Zoekgebieden agroparken
- Bebouwing
- Water
- Natuurnetwerk en Natura 2000

Toekomst van de boer is misschien wel het meest beladen thema van deze tijd

linge verschillen hadden die één boodschap voor de duizenden boeren. Er moet hoe dan ook iets veranderen, boeren.

Daar tegenover stond de boodschap van de vijf rechtse rebellenpartijen. Ook zij hielden de boeren een eensluidende boodschap voor. Hou vol, ga door met protesteren. 'Blijf komen met jullie trekkers,' riep Wybren van Haga. Blijf strijden tegen de 'pennelikkers in de torens om jullie heen'. Het stikstofprobleem bestaat niet! Het gaat 'ze' om jullie land, zeiden Thierry Baudet en PVV-Kamerlid Edgar Mulder. 'Ze' willen van

Nederland een 'multiculturele stadstaat' maken (Baudet). 'Ze' willen jullie grond volbouwen met huizen voor 'Afrikanen', zei Mulder. 'En op wat er overblijft, leggen ze zonnepanelen.'

Ook aan de andere kant van het schrikdraad deinzigen partijen niet terug voor hyperbolen. Kamerlid Tjeerd de Groot van D66 vervulde op het Malieveld met verve zijn rol als boeman van de boeren. Maar ook zijn mantra – halveer de nationale veestapel – is niet vrij van electoraal effectbejag. Zijn achterban hoort zulke taal graag. Ook

Martha Bakker (47)

De planoloog achter landbouwzones A, B en C

Martha Bakkers ideeën over een totale herinrichting van het landbouwareaal winnen aan invloed

Twee jaar geleden, toen *EW* haar interviewde voor een artikel over de strijd om de ruimte, leken de ideeën van Martha Bakker (47), hoogleraar landgebruikspinning in Wageningen, bijna utopisch. Inmiddels spelen ze een sleutelrol in het denken over de toekomst van de landbouw en de landbouw van de toekomst.

Het idee is even eenvoudig als radicaal: 'Waar wel, waar niet?' Nederland is na decennia versnippering en gebrek aan keuzes en regie qua grondgebruik een lappendeken. De stikstofcrisis laat zien dat de ene grondgebruiker de ontwikkeling van de andere (ver)hindert, intensieve landbouw en natuur voorop. Haal ze uit elkaar en veel ellende is opgelost.

In Bakkers visie – zie 'Herindeling' op pagina 12 – blijft het landbouwareaal zo'n 2 miljoen hectare groot, maar wacht het een ingrijpende 'reorganisatie'. Met als resultaat drie gescheiden landbouwzones: A, B en C. De intensieve akkerbouw en melkveehouderij (A) verdwijnen uit grote delen van het land en concentreren zich in de vruchtbaarste gebieden,

zoals Zeeland, West-Friesland, Flevoland, Friesland en Groningen. Daar, op de klei, kan deze 'klassieke' landbouw zich op een areaal van een kleine 850.000 hectare zonder overdoses kunstmest verder ontwikkelen als grote speler in de wereldvoedselvoorziening. Hier zouden ook de windmolens en – mobiele – zonneparken

'Provincies hebben precies de goede schaal om het verder uit te werken'

van de energietransitie moeten komen. Zone C, de intensieve landbouw die niet grondgebonden is (varkens, pluimvee, maar ook tuinbouw), wordt geclusterd op grote, efficiënte en circulaire 'agroparken' – agrarische industrieterreinen – rond Rotterdam, Schiphol en in het Westland. Ze kunnen volledig circulair worden en uitgroeien tot 'hotspots

van kennis en technologie', met kennis ook als exportproduct.

Rond de Natura 2000- en veenweidegebieden en grote delen van de zandgronden, is alleen plaats voor extensieve landbouw (nog geen koe per hectare), met waterberging, natuurrecreatie en 'alternatief' wonen. Boeren in Zone B (1,1 miljoen hectare) produceren hoogwaardige streekproducten voor het binnenland en zijn landschapsbeheerder. Hier geen windmolens en zonneparken.

De herinrichting zal zo'n dertig jaar duren, 80 miljard euro kosten en resulteren in zo'n 30 procent krimp van de veestapel. Veel landbouwadviezen voor de politiek volgen in essentie Bakkers gedachtegang dat er een herinrichting van het landbouwareaal nodig is, die decennia duurt en jaarlijks 1 tot 2 miljard euro kost.

Een blauwdruk is haar kaart niet, zegt Bakker. 'Provincies hebben precies de goede schaal om het verder uit te werken. Elke provincie zou haar versie van mijn kaart moeten maken. En dan echt goed.'

als je de media moet geloven, komt het hele vraagstuk neer op: halvering van de veestapel of niet? Maar dat is een forse simplificatie van wat gaande is.

Hoe dan ook, het Malieveld maakte een duidelijke keuze. Het applaus was voor de rechtse rebellenpartijen, Caroline van der Plas' BoerBurgerBeweging voorop. Het boe-geroep loeide over het Malieveld voor de Kamerleden die verandering aankondigden: De Groot van D66 en Derk Boswijk van het CDA.

Dit nieuwe Kamerlid bezocht al zo'n honderd boeren en lanceerde daags voor het Malieveld samen met het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA een nieuwe landbouwvisie: *Perspectief voor boeren. Nieuwe wegen naar een toekomstbestendige agrarische sector*. Het CDA kiest daarin voor het moeilijke verhaal jagens de (boeren)achter-

De boer verstikt de natuur, de natuur de boer. Haal deze lappendeken uit elkaar

ban. Een ingrijpende transitie is nodig, zegt Boswijk. 'Als we niks doen, is over tien, vijftien jaar de helft van de boeren weg.'

Het handhaven van de status-quo 'zal ons niet verder helpen', schrijft hij in *Perspectief*. 'De boer moet zich realiseren dat de samenleving anders naar de sector kijkt dan tien jaar geleden.' Koeienkrimp is bij het CDA geen doel op zich, maar zal wel het gevolg zijn van de transitie.

Het Malieveld ontving het nieuwe kompas van 'boerenpartij' CDA als verraad. Maar in Rossum is Eric Kleissen – die voor het CDA wethouder was – er blij mee. 'We hebben te lang keuzes voor ons uit geschoven.'

Boeren zitten klem in dit systeem, zegt Kleissen. Hoogste tijd dat ze worden bevrijd.

Voor de boze boeren is de situatie dus best penibel. De politici die ze toejuichen, kunnen niks voor hen betekenen. Die staan in Den Haag aan de zijlijn. De politici die ze uitjouwen, zullen aan de formatietafel over hun lot beslissen. En dat zal als de voortekenen niet bedriegen een ingrijpende beslissing zijn. Nu ook het CDA een transitie wil – de ChristenUnie wilde dat al – staat politiek niks die transitie nog in de weg, ook niet bij voortzetting van het huidige kabinet.

Deze nieuwe consensus komt niet uit de lucht vallen. Welk recent rapport je ook leest dat de stikstofcrisis sinds 2019 heeft geproduceerd: alles predikt structurele verandering voor de landbouw, en daarmee de ruimte-

lijke ordening van het land.

De acute 'stikstofcrisis', en het aandeel daarin van de landbouw, kan nog wel worden gepareerd met kortetermijnmaatregelen als de uitkoop van 'piekbelasters'. Dat zijn grote veehouderijen bij stikstofgevoelige Natura2000-gebieden, wier uitstoot de zogeheten kritische depositiewaarden in die gebieden ernstig doet overschrijden.

Maar onder die acute stikstofcrisis ligt een veel diepere, *ruimtelijke* crisis. Dichtbevolkt Nederland is qua grondgebruik een verrommelde lappendeken geworden van activiteiten die elkaar hinderen, zoals intensieve landbouw en natuur. Ammoniak uitstoten en biodiversiteit herstellen gaan slecht samen. De boer verstikt de natuur, de natuur – economisch – de boer.

Deze lappendeken – dit 'multifunctionele ruimtegebrek', zoals de Wageningsse hoogleraar Martha Bakker het noemt – moet worden ontvloten om iedereen weer ruimte te geven, luidt de groeiende consensus. Met een 'herinrichting', 'herverkaveling', 'reorganisatie', ja 'radicale transformatie' van het landelijk gebied. Die twintig, dertig jaar gaat duren, en jaarlijks zeker 1 tot 2 miljard kost.

Dit denken wint snel aan politieke impact. Prominent pleitbezorger is CDA-coryfee Cees Veerman, oud-minister van Landbouw. Zijn opvattingen over 'een toekomstbestendige verdeling van de schaarse ruimte, natuurherstel en een kansrijke duurzame productie van gezond voedsel' vind je terug in het nieuwe landbouwkompas van zijn partij.

Ideeën uit zijn koker, zoals een coördinerend minister voor Ruimte, Landbouw en Natuur en een Landschapscommissaris die, net als de Deltacommissaris, van bovenaf de nationale herverkaveling regisseert, komen vast op de formatietafel. Goede landbouwgrond wil hij

Cultuurstrijd: Thierry Baudet bij het protest op het Malieveld

beschermen tegen zonneweides en datacenters.

De herinrichting wordt wel vergeleken met de roemruchte ruilverkaveling van de twintigste eeuw. Maar die vergelijking gaat niet echt op, zegt Cor Pierik (56), landbouwdeskundige van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en boer in Genemuiden. 'Er zijn steeds meer partijen met grondhonger. Beleggers, gemeenten, de energie-

indringend hoe de landbouw en het landschap toen onherkenbaar veranderden. Het keuterboertje van de negentiende eeuw werd door intensivering een 'voedselafabrikant'; zijn boerderijtje een 'voedselafabriek' die melk voor de wereldmarkt.

Van der Woud noemt het een mythe dat de 'hongerwinter' van 1944-1945 aan de basis stond van deze transformatie. De intensivering begon voor de oorlog. Produceren voor de export, om van de landbouw een peiler van de economie te maken.

Rond boer woedt cultuurstrijd die als schrikdraadhek door de politiek loopt

transitie, natuur en de landbouw, voor extensivering, zelf. Dit zal ongetwijfeld leiden tot herverkaveling. Maar het gaat wel over een totaal andere "ver-kaveling". Niet productiviteitsstijging, schaalvergroting, efficiencyverbeteringen en intensivering zijn de aanjagers, maar natuur- en milieurestricties.'

De herinrichting breekt dus juist met het tijdperk dat de ruilverkaveling bracht: de twintigste eeuw. In zijn boek *Het landschap, de mensen* beschrijft historicus Auke van der Woud

Eric Kleissen (55)

'Minder zorgen en werk, meer geld'

Eric Kleissen is geen boze boer, maar een hoopvolle. Dat heeft z'n redenen. De kleinkinderen krielen over het zonneterras van de imposante boerderij in het Twentse Rossum, tijdens het gesprek wordt er een kalfje geboren – en bovenal is Kleissen er hartstochtelijk van overtuigd dat voor boeren niet de ondergang wenkt, maar een grote kans.

Op de plek waar al sinds de veertiende eeuw wordt geboerd, drijft hij met zijn zoon een melkveehouderij met 170 koeien en 20 hectare agrarisch natuurbeheer. Hij was zes jaar CDA-wethouder in Dinkelland en is senior adviseur omgevingsmanagement voor ingenieursbedrijf Aveco de Bondt. In die rol helpt hij boeren bij Natura2000-gebieden die klem zitten, aan een nieuw perspectief.

In feite moeten die boeren de stap maken die Kleissen zelf zette. Stoppen met 'plank-gas-boer' zijn ('Zoveel mogelijk melken, verder geen gelul'), en de bedrijfsvoering structureel veranderen. Minder koeien,

meer agrarisch natuurbeheer. 'Daar wordt de exploitatie niet minder van,' zegt Kleissen. Sommige van 'zijn' boeren gaan er tien-duizenden euro's op vooruit.

Reductie van de veestapel is geen doel op zich, wel het resultaat: zo'n 20, 30 procent. Maar omdat de boeren zich niet steeds weer in de schulden hoeven te steken voor wéér een grotere schuur, én omdat ze worden betaald voor hun bijdrage aan het provinciale natuurbeheerplan, gaan ze er toch op vooruit.

Kleissen: 'De markt is een veel grotere bedreiging voor de boer dan de overheid. De wereldmarkt betaalt niet en gaat dat niet

'De markt is een veel grotere bedreiging voor de boer dan de overheid'

Eric Kleissen: boeren kunnen deel worden van de oplossing

reyer/boeren

doen. De marges op een liter melk worden steeds kleiner. Laten we daar eerlijk over zijn. Je concurreert met Texas en Nieuw-Zeeland. Dat verlies je.

'Dat is het systeem waarin boeren klem zitten. Natuurbehoud wordt gezien als een bedreiging, maar het is een kans! Minder zorgen, minder werk, meer geld. Ja, de boer moet zijn productie verminderen, maar hij gaat maatschappelijke diensten leveren waarvoor hij krijgt betaald. Hij produceert natuur voor de omgeving. Dat wordt deels zijn nieuwe verdienmodel. Hij is niet meer het probleem, maar deel van de oplossing.'

Caroline van der Plas is de hoop van de boze boeren

nieuwe landbouwkaart (zie 'Herindeling' op pagina 12).

Het totale landbouwareaal blijft bij haar 2 miljoen hectare en er is ruimte voor alle typen landbouw. Alleen wél herverdeeld in agrarische zones, in die delen van het land die voor dat type landbouw geschikt zijn. 'Voor iedere boer is plek, alleen niet altijd op de plek waar hij nu zit,' zegt Bakker.

Zeeland, Flevoland, noordelijk Noord-Holland en de noordelijke kuststrook (Zone A) blijven de biotoop van de klassieke 'plank-gas-boer'. De 21ste-eeuwse extensieve boer komt in Zone B, die alle gronden bevat die om uiteenlopende redenen niet geschikt zijn voor intensieve landbouw. 'Alleen met zo'n grootschalige aanpak ben je in één keer toekomstbestendig.'

'Plank-gas-boeren' hier moeten of verhuizen naar Flevoland, of extensieve boer worden. In dat geval is krimp van de veestapel onontkoombaar. Daar staat tegenover dat ze tegen betaling maatschappelijke diensten leveren op het gebied van natuur-, bodem- en waterbeheer.

Cruciaal voor de hele operatie zijn de 'stoppers'. Volgens Pierik van het CBS heeft bijna 60 procent van de '55plus-boeren' geen opvolger. Zo'n 16.000

boerenbedrijven kunnen de komende tien jaar 'vrij' komen. In Zone B zijn die boerderijen nodig om andere boerderijen te kunnen extensiveren.

Er is berekend dat er 150.000 tot 200.000 hectare grond nodig is – ongeveer de provincie Utrecht – om rond de Natura-2000-gebieden een groene buffer te creëren. Bij Bakker, die ook de droogte- en inklinkingsproblematiek meeneemt, loopt dit op tot meer dan een miljoen hectare. Dat zal afgewaardeerde landbouwgrond zijn. Heikel punt wordt wie de eigenaar is. De boer of de overheid, die eerste recht van aankoop krijgt en de grond vervolgens verpacht?

Dat de beoogde herinrichting ingrijpend is, is evident. Maar er lijkt geen ontkomen aan. Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) inventariseerde onlangs voor het eerst alle richtlijnen en verdragen op het gebied van natuur, milieu, klimaat en erfgoed waaraan Nederland zich committeert. Het hoofdstuk beslaat 15 pagina's.

Plank-gas-boeren in de groene buffers moeten of verhuizen of extensieve boer worden

Tijdbalk

29 MEI 2019 Raad van State haalt streep door **Programma Aanpak Stikstof** (PAS). De 'stikstofcrisis' begint.

12 JULI 2019 Minister Carola Schouten (CU) stelt **adviescollege** Stikstofproblematiek in onder leiding van Johan Remkes

1 OKTOBER 2019 Boerenprotest op het Malieveld in Den Haag. Oprichting **BoerBurgerBeweging** door Caroline van der Plas.

13 NOVEMBER 2019 Kabinet-Rutte III komt met **noodmaatregelen** zoals verlaging van maximumsnelheid.

8 JUNI 2020 Eindadvies-Remkes: *Niet alles kan overal*. In 2030 moet binnenlandse **stikstofemissie** helft zijn van 2019.

1 JULI 2021 **Wet stikstofreductie en natuurverbetering** treedt in werking. In 2025, 2030 en 2035 moeten respectievelijk minimaal 40, 50 en 74 procent **Natura 2000**-gebieden 'gezond stikstofniveau' hebben.

7 JULI 2021 Boerenprotest **Agroactie** op Malieveld na diverse adviezen over toekomst van landbouw.

De tijd van wettelijke lapmiddelen is voorbij en fors investeren in nieuwe technieken om te voldoen aan de steeds strengere eisen, zal boeren in de kwetsbare gebieden niet helpen, waarschuwt het PBL. De kans is levensgroot dat bedrijven alsnog moeten sluiten. Zo stringent zijn de richtlijnen en zo zwak staan boeren bij de rechter.

Dat veel boeren alle verandering als een bedreiging zien, is begrijpelijk. Maar Bakker ziet het als een historisch logische ontwikkeling. De boer is niet meer de zon waarom het landschap draait. Na de oorlog was de voedselvoorziening heilig, en dus de boer. 'Nu vindt iedereen voedsel vanzelfsprekend en vragen we ook andere maatschappelijke diensten van het landelijk gebied en willen we ook sterke en mooie natuur. Historisch is het oneerlijk. Maar gezien het nieuwe krachtenveld is het legitiem. Dan wringt het dat zo veel grond privaat bezit is.'

Is het ook een bedreiging? Voorstanders wijzen erop dat de Grote Herinrichting boeren iets kan bieden wat ze nu vaak niet hebben: zekerheid voor langere termijn. Rijksbouwmeester Floris Alkemade zei in *Zomergasten* dat Nederland gezien alle maatschappelijke taken voor het landelijk gebied 'eerder méér dan minder boeren nodig heeft'.

Dat is niet helemaal waar, zegt Bakker. De operatie vereist dat de trend van bedrijfsbeëindigingen aanhoudt. Maar het klopt dat boeren hard nodig zijn voor die maatschappelijke diensten. 'Een intensieve boer met 60 koeien op 30 hectare grond krijgt er straks voor quasi-niks 30 hectare pachtgrond bij. Dan is hij een extensieve boer. Voor zijn maatschappelijke diensten wordt hij goed betaald. Ik zou ervoor tekenen. Ik zeg weleens bij een lezing: als jullie voorouders zich ook zo hadden verzet tegen de ruilverkaveling, waren jullie nu niet zulke productieve boeren.'